

o. Waldemar Kapeć OP

Charakterystyczne cechy XIX-wiecznych organów w hiszpańskiej prowincji Navarra

Podobnie jak w Polsce - trwa inwentaryzacja organów w poszczególnych prowincjach Hiszpanii. Dotychczasowe efekty inwentaryzacji przedstawiają się bardzo różnie. Tylko prowincja Navarra ma prawdopodobnie kompletny katalog organów, który został opublikowany w 1985 r.¹. W ostatnich latach w dzieło inwentaryzacji organów włączyła się Międzynarodowa Fundacja Organów (International Organ Foundation - IOF), działająca od 1990 r., z siedzibą w Madrycie. Jest ona ponadto zainteresowana inwentaryzacją konserwacją organów, historią i budową nowych instrumentów. Z jej inicjatywy, na bieżąco są publikowane w internecie karty inwentaryzacyjne organów hiszpańskich². Dzięki wspomnianej publikacji o organach w prowincji Navarra i pracy IOF stopniowo poszerza się wiedza o hiszpańskich organach. Gros literatury organologicznej – to przede wszystkim opracowania dotyczące organów niemieckich, francuskich, angielskich i włoskich. Skromnie przedstawia się literatura dotycząca pozostałych krajów europejskich, a w tym organów hiszpańskich. Wzmianki o organach hiszpańskich sporadycznie pojawiają się w literaturze niemieckiej, np.: u W. Ellerhorsta³ lub u H. Klotza⁴. Nieco więcej informacji można znaleźć w angielskim opracowaniu P. Williamsa⁵. Niekiedy reprodukowane są zdjęcia potężnych prospektów z horyzontalnie umieszczonymi tubami głosów językowych. Są to niewątpliwie cenne opracowania, ale zbyt ogólnikowe, ponieważ oparte na małej liczbie

¹ Organos de Navarra, Pamplona 1985, wyd. przez Gubernatorstwo Navarry i Departament Wychowania i Kultury. Navarra – prowincja położona na północy Hiszpanii, u podnóża Pirenejów. Stolica prowincji – Pamplona.

² Adres internetowy: <http://www.aq.upm.es>

³ Ellerhorst W., Handbuch der Orgelkunde, Buren 1975. Bd. II, s.656-658.

⁴ Klotz H., Das Buch von der Orgel, Kassel 1979, s. 139.

⁵ Williams P., The european organ, London 1968, p. 235-269.

przykładów⁶. Z publikacji hiszpańskich znane jest opracowanie Garcia Llovera Julio-Miguel dotyczące początków organów w Hiszpanii⁷ i S. Kastnera⁸. Jednak w większości przypadków są to prace o konkretnych organach, jak np.: Manuel Millian Mestre⁹, lub wcześniejsze prace – jak Fernando Antonio de Madrid¹⁰ lub Francisco Hernandez Sanz¹¹. Podobnych opracowań jest więcej, lecz wszystkie są rzadkością w księgarniach i bibliotekach. Dlatego karty inwentaryzacyjne organów hiszpańskich stają się dzisiaj wartościowym źródłem informacji. Dotychczas sporządzone karty inwentaryzacyjne mają jeszcze swoje mankamenty. Np.: z zasady nie zostały podane rodzaje miechów obsługujących aktualnie organy. Autorzy kart nie podają układów wyjściowych i sposobu repetycji dla głosów mieszanych. Informacja, że organy z XIX w. mają trakturę mechaniczną, nie rozstrzyga, jakie są tam wiatrownice (zasuwowo-klapowe czy już stożkowe?).

Jako materiał reprezentacyjny dla przedstawienia cech charakterystycznych organów XIX-wiecznych organów hiszpańskich wzięto pod uwagę instrumenty z prowincji Navarra. Inwentarz z tej prowincji ujmuje 140 organów, a w tym około 30 instrumentów z XIX w. Na podstawie tego materiału można już określać cechy charakterystyczne dla organów z tego wieku. Aby jednak przedstawić przemiany XIX-wieczne w organach hiszpańskich, trzeba najpierw zapoznać się z typowymi, dla przykładu, organami z XVIII w. i przekonać się, z czego organmistrzowie rezygnują, wprowadzając nowe rozwiązania.

I. Zasadnicze cechy organów hiszpańskich z XVIII w.

⁶ Latwo zauważyć różnice w podawaniu dyspozycji tych samych organów przez W. Ellerhorsta (op.cit.), H. Klotza (op. cit.) i P. Williamsa. Różna liczba głosów i inne nazwy głosów.

⁷ Garcia Llovera Julio-Miguel, *De organo vetere hispanico*, S. Otilien 1987.

⁸ Kastner S., *Organos antiguos en Espana y en Portugal (singlos XVI-XVIII)*, Miscelanea en homenaje a Mons. Higinio Angles, Barcelona 1959-1961.

⁹ Mestre Manuel Millian, *Historia del Organo de Santa Maria la Mayor*, in: *Organos del Pais*, Valencia 1980.

¹⁰ Fernando Antonio de Madrid, *Relacion sucinata de lo que continue el organo que acaba de construirse en la Santa Iglesia Catedral de Jaen*, Jaen 1789.

¹¹ Sanz Francisco Hernandez, *Organo monumental de la Parroquial Iglesia de Santa Maria de Mahon*, Mahon 1910.

Jako przykłady zostały tutaj wybrane trzy instrumenty spośród ponad 20 innych z XVIII w.: organy z kościoła San Miguel w Carcar, organy z kościoła San Cipriano w Isaba i organy z kościoła San Pedro w Aibar. Z katalogu wynika, że są to organy o trakturze mechanicznej, były wielokrotnie remontowane, ale nie były poddawane przebudowie. Mają one po jednym manuale podzielonym na tzw. Bassus i Discantus. Z reguły do Bassus należały klawisze od C lub E do b^0 lub c^1 , a pozostałe - w górę klawiatury - do Discantus. Ponieważ nie ma informacji o miechach, należy przypuszczać, że obecnie zamiast kilku lub kilkunastu miechów klinowych wprowadzono inne (np.: magazynowe). W organach w Carcar nadal dostarczane jest powietrze do organów poprzez ręczne kalikowanie.

a/ Organy kościele San Miguel w Carcar, zbudowane przez: Joseph de Maneua

i Ximenez z Lerinu w 1736 r.¹².

Manual (C- c^3):

Bassus		Discantus
Flautado 8'	(Pryncypał)	Flautado 8'
Viola 8'		Flauta Alemana 8' (Flet koniczny)
Violon 8'	(Gedeckt)	Violon 8'
Octava 4'		Octava 4'
Docena 2 2/3'	(Kwinta prync.)	Docena 2 2/3'
Quincena 2'	(Superoktawa)	Quincena 2'
Diez y Novena 1 1/3' (Tercja prync.)		Lleno IV (Mixtura 4x)
Bajon 8' (Fagot)		Corneta (Kornet - głos mieszany)
Cimbala		
Trompeta Real 8'		Corneta en Ecos
		Cimbala

Clarinette 8' (horyzontalny

Dulcjan ?)

Clarín de Ecos 4' (rodzaj

Trom-

petu ¹³)

Clarín de Batalla 4'

Pedał (8 klawiszów): Contrás 16' (Flet otwarty lub kryty¹⁴)

Powyższa dyspozycja wydaje się być charakterystyczna dla organów z XVIII w. Sekcja Bassus ma mniej głosów niż sekcja Discantus. Reprezentowane są wyraźnie głosy pryncypałowe – zasadnicze i poboczne (Kwinta i Tercja). Jeden głos kryty i jeden smyczkowy. Z miesznych - jest tylko Cymbał. Dwa głosy językowe. Niektóre głosy z sekcji Bassus mają tutaj swoją kontynuację (Flautado, Violon, Octava, Docena i Quincena). W sekcji Discantus opuszczono Tercję i Bajon (Fagot), zamieniono Violę na Flauta Alemana (rodzaj Rurfletu o wąskiej menzurze), a dodano Lleno (Mixture), dwa Kornety i trzy inne głosy językowe. Wydaje się, że w takiej dyspozycji, gdzie główną rolę odgrywają głosy pryncypałowe i językowe, dostrzegamy jedną z charakterystycznych cech organów hiszpańskich w XVIII w.

Typowa dla XVIII w. jest również dyspozycja organów z Isaby.

b/ Organy w kościele San Cipriano w Isaba, zbudowane przez Silvestre Thomas

w 1751 r.¹⁵

Manual (45 klawiszów):

Bassus:

Flautado Violon 8' (Gedeckt)

Flautado Mayor 8' (Pryncypał)

Discantus:

Flautado Violon 8'

Flautado Mayor 8'

¹² Nr katalogowy: 03403100026.

¹³ Por. P. Willams, The european organ, op. cit., s. 272.

¹⁴ J.w., s. 273.

¹⁵ Nr katalogowy: 03403100058.

Octava 4'	Octava 4'
Docena 2 2/3'	Tapadillo Interior 4' (kryty)
Docena Nasarda 2 2/3'	Docena 2 2/3' (Kwinta prync.)
Quincena 2'	Docena Nasarda 2 2/3' (Kwinta flet.)
Quincena Nasadra 2'	Quincena 2' (Superoktawa)
Diez y Novena 1 1/3'	Quincena Nasarda 2' (Flet 2')
Diez y Novena 1 1/3'	Quincena y Diez y Novena 2'+ 1 1/3'
Diez y Novena Nasarda 1 1/3'	Diez y Novena 1 1/3' (Tercja prync.)
Cimbala	Diez y Novena Nasarda 1 1/3' (
Tercja fl.)	
Lleno	Lleno
Trompeta Real. 8'	Corneta Clara
Chirimia 8' (Szałamaja)	Trompeta Magna 16'
Bajoncillo 4' (Fagot)	Trompeta Real 8'
	Oboe 8'
	Clarin Exterior 8'
	Clarin Interior 8'

Klawiatura pedałowa o 9 klawiszach – nieczynna.

W tej dyspozycji z głosów zasadniczych są tylko dwa głosy fletowe kryte: Violon 8' i Tapadillo 4'. Głosy pryncypałowe poboczne zostały zdublowane przez głosy fletowe o tej samej wysokości. Mimo podzielenia klawiatury – większość głosów z Bassus ma kontynuację w Discantus. Podobnie jak w poprzedniej dyspozycji – największą rolę odgrywają głosy pryncypałowe i językowe.

Im bliżej końca XVIII w. można zauważyć i inne koncepcje dyspozycji. Przykładem może być:

c/ dyspozycja organów z 1770 r. zbudowanych przez Ramona de Tarazona w kościele San Pedro w Aibar¹⁶:

Manual (C- g³)

Bassus:	Discantus:
Flauta Tapada 8' (Flet kryty)	Flautado 8'
Flauta 8' (Flet otw.)	Flauta Tapada 8'
Octava 4'	Bordon 8'
Docena 2 2/3'	Octava 4'
Quincena 2'	Docena 2 2/3'
Corneta V	Quincena 2'
Lleno III	Corneta V
Trompeta 8'	Lleno III
Trompeta Real 8'	Trompeta 8'
Clarin Eco 4'	Clarin 4'
Chirimia 4'	Clarin Eco 4'
	Ped.: Contrás 16'

W tej dyspozycji sekcja Bassus nie ma Pryncypału (Flautado). W obu sekcjach jest tylko jeden głos poboczny: Docena. W sekcji Bassus został umieszczony drugi głos kryty - Bordon o tej samej wysokości jak Flauta Tapada. Kornet ma więcej chórów niż Lleno .

Być może, że powyższa dyspozycja jest zapowiedzią koncepcji brzmienia organów preferowanego już w XIX w.

II. Organy hiszpańskie w XIX w.

¹⁶ Nr katalogowy: 03403100140.

Na terenie prowincji Navarra buduje organy wiele firm. Wdaje się, że są to jakby już firmy rodzinne – z ojca na syna, np.: rodziny Gomez (Diego, Antonio, Hermenegildo, Pedro), Roques (trzech organmistrzów), Amezua (Aquilino, Juan i Antonio). Oprócz nich budują organy: bracia Miguel i Gregorio Usarralde, Juan i José Monturus, José Maria Ugarte, José Antonio Oria, José Puyó i Manuel Lopez. Spośród obcokrajowców występują tutaj tylko dwaj organmistrzowie z Francji: Louis Debierre z Nantes (jeden instrument w kościele San Martin w Gorzain) i A. Cavaillé-Coll (organy w kościele San Pedro w Sanesteban).¹⁷

Spośród organów XIX-wiecznych zbudowanych przez organmistrzów hiszpańskich w prowincji Navarra zostanie przedstawionych kilka, które wydają się najbardziej reprezentatywne dla stylu hiszpańskiego.

a/ Organy w kościele El Rosario w Ablitas, zbudowane w 1805 r. przez Miguela i Gregorio Usarralde. Traktura mechaniczna. Klawiatura dzielona, 49 klawiszów¹⁸.

Manuał (C-c³)

Bassus:	Discantus:
Flautado Mayor 8'	Flautado mayor 8/
Violon 8'	Flauta Traversa 8'
Octava 4'	Violon 8'
Docena 2 2/3'	Octava 4'
Nasardo en Docena 2 2/3'	Docena 2 2/3'
Quincena 2'	Nasardo en Docena 2 2/3'
Nasardo en Quincena 2'	Quincena y Decinobena 2' + 1 1/3'
Cimbala III	Cimbala III

¹⁷ Pierwszy organmistrz, obcokrajowiec w XIX w. na terenie Hiszpanii – to Johann Kyburz, który w 1810 r. zbudował 49 głosowe organy w kościele Santa Maria w Mao na Balearach Hiszp. Nr katalogowy organów 03403100003.

¹⁸ Nr katalogowy: 03403100002.

Lleno Mayor IV

Trompeta 8'

Bajoncillo 4'

Clarin 2'

Corneta Real

Lleno Mayor IV

Trompeta Magna 16'

Trompeta Real 8'

Clarin Campana 8'

Clarin Claro 8'

Obue 8' (Obój)

Ped. (16 klawiszów): Contrabass-Violon 16' (kryty).

Widać w dyspozycji wyraźne nawiązanie do XVIII w.: dominacja głosów pryncypałowych i językowych, podobne proporcje głosów pod względem wysokości brzmienia. Zrezygnowano jednak z tak często stosowanej w XVIII w. Tercji pryncypałowej i fletowej. Nadal została podtrzymana tradycja jednego głosu w sekcji pedału z możliwością połączenia go z manuałem.

b/ Organy z kościoła La Asunción w Anorbe, zbudowane w 1830 r. przez Antonio Gomez¹⁹:

Manual (C-f³)

Bassus :

Flautado 8'

Violon 8' (głos kryty)

Octava 4'

Docena 2 2/3'

Quincena 2'

Diecisetena 1 1/3'

Lleno III

Trompeta Real 8'

Clarinete 8'

Discantus:

Flautado 8'

Violon 8'

Octava 4'

Docena 2 2/3'

Quincena 2'

Diecisetena 1 1/3'

Lleno III

Corneta IV

Trompeta Magna 16'

Bajoncillo 4'

Clarinete 8'

Oboe 8'

Clarín Ecos 4'

Clarín 2'

Ped. (8 klawiszów): Contrás 16'

Dyspozycja powyższa różni się nieco od tej w organach z 1817 r. zbudowanych w kościele San Esteban w Muruzabal²⁰. Organy z 1817 r. bardziej nawiązują do stylu XVIII-wiecznego: w organach znajduje się dwa głosy kryte (w man. Violon 8' i Contrás 16' w ped.), z głosów pobocznych są pryncypałowia Kwinta i Tercja, nie ma wielochórowego Kornetu, dominują pryncypały i głosy językowe. Natomiast w dyspozycji, przytoczonej wyżej, A. Gomez redukuje głosy poboczne do Kwint 2 2/3' i 1 1/3' , wprowadza 4-chórowy Kornet i stosuje głosy językowe różnej wysokości – od 16 do 2 stóp.

c/ Organy w kościele San Salvador w Arroniz, zbudowane w 1833 r. przez Jose Maria Ugarte²¹:

Manual (C-f³)

Bassus:

Flautado 8'

Octava 4'

Nasardo 2 2/3'

Docena 2 2/3'

Quincena 2'

Quincena Suave 2'

Decinovená 1 1/3'

Nasardo 1 1/3'

Discantus:

Flautado 8', Flautado de ?

Unda Maris 8'

Celeste 8'

Octava 4'

Docena 2 2/3'

Quincena Suave 2'

Decinovená 1 1/3'

Corneta

¹⁹ Nr katalogowy: 03403100002.

²⁰ Nr katalogowy : 0340310004.

Trompeta batalla 8'	Lleno
Trompeta Eco 8'	Trompeta Magna 16'
Fagot 8' (sic!)	Thompta 8' (odmiana Trompetu
Bajoncillo 4'	Trompeta 8'
Clarin 4'	Trompeta Batalla 8'
	Clarin de Ecos 4'
	Clarin Claro 4'

Ped. (12 klawiszów): Contrás 16'

W dyspozycji mamy wyraźne nawiązanie do XVIII w., jak: oparcie dyspozycji na głosach pryncypałowych i językowych oraz zachowanie Tercji i Kwinty w brzmieniu pryncypałowym i fletowym. Zastanawia jednak brak głosu krytego. Być może, że nazwa głosu z sekcji Discantus, w katalogu wypisana jako „Flautado de” powinna być „Flautado de Violon 8 stóp”, co oznacza podstawowy głos kryty. Natomiast wprowadzenie dwu głosów smyczkowych do dyspozycji było by czymś mało znanym we wcześniejszych dyspozycjach. Katalog podaje, że w 1840 r. bracia Juan i José Monturus przeprowadzali remont tych organów. Wydaje się jednak, że nie można im przypisywać wprowadzenia dwu głosów smyczkowych, ponieważ w żadnych zbudowanych przez nich organach takie głosy nie występują.

Pod koniec lat 50-tych i w latach 60-tych XIX w. można spotkać dyspozycje organów, gdzie została wyraźnie ograniczona rola głosów pobocznych (pozostaje tylko pryncypałowa Kwinta $2 \frac{2}{3}'$). Budowano organy bez Mixtur (Lleno) i Kornetów. Pozostaje jednak w dyspozycjach dawna obsada zasadniczych głosów pryncypałowych i językowych. Za przykład mogą posłużyć organy z 1858 r. Juana Amezua w kościele San Salvador w Lacuna²²,

²¹ Nr katalogowy: 03403100018.

²² Nr katalogowy: 03403100062.

organy z 1863 r. w kościele La Asunción w Barasoain²³, organy Manuela Lopeza z 1859 r. z kościoła Santa Maria w Lerin²⁴, organy José Antonio Orla, zbudowane w 1863 r. dla kościoła Santa Eulalia w Echauri²⁵. Natomiast Hermenegildo Gomez jakby powrócił do tradycji hiszpańskiej i w 1862 r. zbudował nowe organy w kościele La Asunción w Caseda, które w całości nawiązują do XVIII w.

d/ Dyspozycja organów H. Gomez'a w kościele La Asunción w Caseda²⁶:

Man. (C- f³)

Bassus:

Flautado 8'
 Flautado Violon 8'
 Octava 4'
 Docena Nasarda 2 2/3'
 Docena Clara 2 2/3'
 Decisetena Nasarda 1 3/5'
 Decinova Clara 1 1/3'
 Llano IV
 Trompa de Batalla 8'
 Trompa Real 8'
 Bajoncillo 4'

Discantus:

Flautado 8'
 Flautado Violon 8'
 Octava 4'
 Docena Nasarda 2 2/3'
 Docena Clara 2 2/3'
 Quincena Nasarda 2'
 Quincena Clara 2'
 Decisetena Nasarda 1 3/5'
 Decinovenena Clara 1 1/3'
 Llano III
 Corneta V
 Trompeta Real 8'
 Clarin de Ecos 4'
 Clarin Real 4'
 Clarin Pardo 4'
 Clarin Batalla 4'

Ped. (13 klawiszów): Contrás 16.

²³ Nr katalogowy: 03403100021.

²⁴ Nr katalogowy: 03403100067.

²⁵ Nr katalogowy: 03403100039.

²⁶ Nr katalogowy: 03403100029.

Wyraźne szukanie nowego brzmienia organów, być może, zaczyna się od organów Jose Puyó z 1888 r. zbudowanych dla kościoła San Pedro w Estella.

e/ Organy z kościoła San Pedro w Estella, zbudowane w 1888 r. przez J. Puyó²⁷:

Manual (C-g³)

Bassus:	Discantus:
Flautado 8'	Flautado 8'
Flauta 8'	Flauta 8'
Violon 8'	Violon 8'
Gamba 8'	Octava 4'
Voz Celeste 8'	Corneta 4' + 2'
Quincena 2'	Trompeta Eco 8'
Decisete 1 3/5'	Oboe 8'
Trompeta Eco 8'	Clarinete 8'
Trompeta Batalla 8'	Clarin 8'
Clarinete 8'	Trompeta Batalla 8'
Bajoncillo 4'	

Ped. (13 klawiszów): Contrás 8'

W dyspozycji tych organów nie ma Lleno, jest Tercja w sekcji Bassus, 2-chórowy Kornet w Discantus, ale w Bassus: Viola da Gamba 8' i Voz Celeste 8'. Rezygnacja z głosów pobocznych, Mixtur i wielochórowych Kornetów zaczyna występować u M. Roques'a (organy z 1891 r. w kościele San Martin w Lesaca²⁸; tutaj po raz pierwszy zrezygnował z dzielonej klawiatury w stylu hiszpańskim, a wprowadził podział na dwa manualy), w organach Aquilino Amezua (1899 r., kościół San Martin w Ituren²⁹). Do jakiego stanu doszła

²⁷ Nr katalogowy: 03403100047.

²⁸ Nr katalogowy: 03403100068.

²⁹ Nr katalogowy: 03403100059.

koncepcja dyspozycji organów w 1900 r. można przekonać się na przykładzie organów A. Amezua.

f/ Organy w kościele San Salvador w Irurita, zbudowane przez A. Amezua w 1900 r.³⁰:

Man.I (C-g ³):	Man.II (C-g ³):
Contrabajo 8' (z Ped.)	Contrabajo 16' (z Ped.)
Flauta 8'	Violon 16' (głos kryty)
Flauta Duce 8'	Flauta Duce 8'
Gamba 8'	Violon 8'
Dulciana 8'	Flautado 4'
Celeste 8'	Octava 4'
Ocarina 4'	Lleno III
Quincena 2'	Trompeta 8'
Fagot y Oboe 8'	Bajoncillo 4'
Ped. (C-f ¹):	Połączenia:
Contrabajo 16'	II/I, I/Ped., II/Ped.
Contrabajo 8'	

Dwie ostatnie dyspozycje (J. Puyó i A. Amezua) można określić jako już romantyczne: przewaga głosów zasadniczych (8-stopowych), zredukowanie głosów pobocznych i mieszanych, wprowadzanie głosów smyczkowych. Nawiązują one do dyspozycji pozytywu Louis Debierre (Nantes – Francja) zbudowanego dla kościoła San Martin w Gorzain, prawdopodobnie w 2 poł. XIX w.³¹:

Man. (C-g ³)	
Bassus:	Discantus:
Bourdon 8'	Bourdon 16'

³⁰ Nr katalogowy: 03403100057.

³¹ Nr katalogowy: 03403100141.

Violoncelle 8'	Flûte Harm. 8'
Flûte Octaviane 4'	Violoncelle 8'
Trompeta 8'	Voix Celeste 8'
	Flûte Octaviane 4'
	Trompette 8'

Może wzorcem dla organmistrzów hiszpańskich była dyspozycja A. Cavallé-Coll'a z 1887 r., zastosowana w XVIII-wiecznych organach w kościele San Pedro w Sanesteban³².

Man. (C-f³)

Bassus:	Discantus:
Salicional 8'	Montre 8'
Bourdon 8'	Flûte Harm. 8'
Voix Celeste 8'	Flûte 4'
Trompette 8'	Hautbois 8'
Clairon 4'	

Ped. (C-g⁰) - klawiatura podwieszona.

Prawdopodobnie podczas przebudowy nastąpiła zamiana dyspozycji z pozostawieniem dawnej wiatrownicy i traktury.

Jakie są więc cechy charakterystyczne dla XIX-wiecznych organów z prowincji Navarra ?

A/ Elementy konstrukcyjne organów:

1. Przez cały wiek XIX jest używana traktura mechaniczna dla klawiatur i dla registrów, co wiąże się z zastosowaniem wiatrownicy zasuwowo-klapowej. We wspomnianym katalogu nie ma informacji o innego typu wiatrownicach.

³² Nr katalogowy: 03403100129.

2. Klawiatura jest dzielona na sekcję Bassus (od C lub B do b^0 lub c^1) i sekcję Discantus (od c^1 lub cis^1 do końca klawiatury). Hiszpański podział klawiatury zachowują także obcy organmistrzowie budujący organy w prowincji Navarra. Podział na manualy wprowadza jako pierwszy na tym terenie w 1881 r. M. Roques w organach kościoła San Martin w Leseca.
3. Zakres manualu na początku XIX w. wynosi od C do c^3 . Ponieważ nie ma wzmianek, należy przypuszczać, że wielka oktawa była już uzupełniona dźwiękami: Cis, Dis, Fis i Gis. Wyjątek stanowi zakres klawiatury w organach z 1829 r. w kościele Santa Cruz w Aguilar³³, gdzie zakres manualu wynosi: B – a^3 . Najczęściej jednak manual ma zakresy: C- f^3 lub C- g^3 . Klawiatura nożna bywała podwieszana, np.: jak we wspomnianych wyżej organach w Aguilar. Prawie przez cały XIX w. w większości organów klawiatura pedałowa miała od 10 do 13 klawiszów, chociaż bywało i tylko 6 klawiszów. Wprawdzie Juan Amezua zastosował klawiaturę nożną o 30 klawiszach w 1857 r. w organach kościoła San Salvador w Lancuna³⁴, ale inni organmistrzowie pozostali przy tradycyjnym budowaniu klawiatur nożnych o 12 lub 13 klawiszach. Stosowano połączenie manualu z pedałem.

B/ Dyspozycja

1. Wydaje się, że organmistrzowie hiszpańscy zdecydowanie jednak trzymają się tradycji. Przez większą część XIX w. układają dyspozycje nawiązujące do XVIII w. Przejawiało się to w: dominacji głosów pryncypałowych – zasadniczych, pobocznych i mieszanych, w bogatej i zróżnicowanej obsadzie głosów językowych (tuby umieszczano w pozycji horyzontalnej i w wielu rzędach na froncie

³³ Nr katalogowy: 03403100003.

³⁴ Nr katalogowy: 03403100062.

szafy organowej) oraz w ograniczonej roli głosów fletowych i smyczkowych, jeżeli uwzględni się ogólną liczbę głosów w organach. Taka koncepcja dyspozycji decydowała o tożsamości i niepowtarzalności brzmienia organów hiszpańskich.

2. Mniej więcej od połowy XIX w. rozpoczyna się jakby dwutorowość w hiszpańskim budownictwie organowym. Jeden tor – to trwanie przy tradycyjnej koncepcji organów, a drugi tor – to poszukiwanie nowego brzmienia. Ta druga tendencja jest jednak słaba, ponieważ zaledwie kilku budowniczych zdecydowało się eksperymentować. Jednak i ona z czasem dochodzi do realizacji. Pod koniec XIX w. można już spotkać organy z dyspozycjami, jak podano wyżej, które w znacznym stopniu spełniają wymogi romantycznego stylu ich brzmienia. Były to efekty wpływu, choć mało znaczącego, teorii na temat brzmienia organów (teoria symplifikacji oraz organy-orkiestra), jak i stopniowego angażowania organmistrzów spoza Hiszpanii.
3. Katalog organów w prowincji Navarra nie podaje, jakie są układy wyjściowe w głosach mieszanych. P. Williams³⁵ interpretuje układy wyjściowe w organach z XVIII w., które można sugerować organom XIX-wiecznym nawiązującym do tradycji. Jedno jest pewne, że hiszpańskie głosy mieszane mają wiele repetycji: na dźwiękach „c” i „g”. Repetycja na dźwięku a⁰ i a¹, jak podaje P. Williams, ma miejsce w Lleno (Mixtura) w XVIII-wiecznych organach katedry w Toledo.³⁶

Informacje o organach z prowincji Navarra potraktowano jako materiał reprezentacyjny dla przedstawienia cech charakterystycznych w organach hiszpańskich. Należy jednak spodziewać się nowych i ciekawych informacji,

³⁵ Op.cit., s.266-267.

³⁶ Op. cit., s.266.

kiedy zostanie ukończona inwentaryzacja organów w pozostałych prowincjach Hiszpanii.

Streszczenie

Oryginalne w wyglądzie i brzmieniu organy hiszpańskie oraz znikoma ilość informacji na ich temat skłoniły autora do zajęcia się cechami charakterystycznymi organów hiszpańskich w XIX w. Stało się to nie bez przyczyny, ponieważ 2 poł. XVIII w. i wiek XIX obfitują w inne koncepcje budowy i brzmienia organów. Na podstawie katalogu organów z prowincji Navarra (*Organos de Navarra, Pamplona 1985*) autor podał typowe cechy w odniesieniu do konstrukcji i brzmienia organów w XIX w.: tradycyjnie stosowana traktura mechaniczna i wiatrownice zasuwowo-klapowe, dzielona klawiatura, klawiatura nożna o kilkunastu klawiszach, w dyspozycji dominacja głosów pryncypałowych i językowych w wielu odmianach, zminimalizowana liczba głosów pedałowych oraz mała liczba przykładów z zastosowaniem innych niż dotychczas koncepcji w rozwiązaniach technicznych i układaniu dyspozycji. Autor wysnuwa wniosek, że budownictwo organowe w XIX w., na przykładzie organów z prowincji Navarra, pozostaje tradycyjnie związane ze stylem XVIII w. i nie chętnie przyjmuje nowe rozwiązania techniczne oraz koncepcje dyspozycji stosowane w innych krajach Europy.

Kapeć Waldemar – ur. 1945 r., dominikanin, lic. teologii, dr muzykologii, konserwator organów, opiekun organów w kościołach dominikanów w Polsce i w Jałcie (Krym), autor publikacji dotyczących historii i konserwacji organów.

